NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2025-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

Axmedova Iroda Shoxitbekovna
O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita bo‘lim boshlig‘i. Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi. falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)
E-mail: axmedovaaa0577@gmail.com

YAKKA TARTIBDAGI MA’RIFIY SUHBATNING SHAXS DUNYOQARASHI VA IJTIMOIY MUNOSABATLARIGA TA’SIRI

Annotatsiya. *Maqolada yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatning diniy mutaassiblikning oldini olishdagi o‘rni ijtimoiy falsafa doirasida o‘rganiladi. Tadqiqot uchun taqdim etilgan amaliy-uslubiy materialdagi individual yondashuv, suhbat muhiti, ishonch, savol-javob, tinglovchi qarashlarini anglash va natijani baholash masalalari asos qilib olindi. Shaxsning guruhga bog‘lanishi, axborotni qabul qilishi va ijtimoiy aloqalarining o‘zgarishi G‘arb, Yevropa, rus hamda o‘zbek olimlari qarashlari yordamida tahlil qilindi. Muallif yakka suhbatni faqat tayyor fikrni yetkazish emas, balki insonning savollarini tinglash, dalillarni birgalikda ko‘rib chiqish va ijtimoiy ishonchni tiklash jarayoni sifatida talqin qiladi. Materialdagi ayrim umumlashtirishlar ilmiy jihatdan ehtiyotkor baholanadi. Maqola nazariy tahlil bo‘lib, yangi empirik natijalarni da’vo qilmaydi.*

Kalit so‘zlar: *yakka tartibdagi suhbat, ijtimoiy falsafa, shaxs, diniy mutaassiblik, muloqot, ishonch, manipulyatsiya, tanqidiy fikrlash, ijtimoiylashuv, reintegratsiya.*

Axmedova Iroda Shoxitbekovna
O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita bo‘lim boshlig‘i. Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi. falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)

YAKKA TARTIBDAGI MA’RIFIY SUHBATNING SHAXS DUNYOQARASHI VA IJTIMOIY MUNOSABATLARIGA TA’SIRI

Annotatsiya. *Maqolada yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatning diniy mutaassiblikning oldini olishdagi o‘rni ijtimoiy falsafa doirasida o‘rganiladi. Tadqiqot uchun taqdim etilgan amaliy-uslubiy materialdagi individual yondashuv, suhbat muhiti, ishonch, savol-javob, tinglovchi qarashlarini anglash va natijani baholash masalalari asos qilib olindi. Shaxsning guruhga bog‘lanishi, axborotni qabul qilishi va ijtimoiy aloqalarining o‘zgarishi G‘arb, Yevropa, rus hamda o‘zbek olimlari qarashlari yordamida tahlil qilindi. Muallif yakka suhbatni faqat tayyor fikrni yetkazish emas, balki insonning savollarini tinglash, dalillarni birgalikda ko‘rib chiqish va ijtimoiy ishonchni tiklash jarayoni sifatida talqin qiladi. Materialdagi ayrim umumlashtirishlar ilmiy jihatdan ehtiyotkor baholanadi. Maqola nazariy tahlil bo‘lib, yangi empirik natijalarni da’vo qilmaydi.*

Kalit so‘zlar: *yakka tartibdagi suhbat, ijtimoiy falsafa, shaxs, diniy mutaassiblik, muloqot, ishonch, manipulyatsiya, tanqidiy fikrlash, ijtimoiylashuv, reintegratsiya.*

Axmedova Iroda Shoxitbekovna
O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita bo‘lim boshlig‘i. Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi. falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)

YAKKA TARTIBDAGI MA’RIFIY SUHBATNING SHAXS DUNYOQARASHI VA IJTIMOIY MUNOSABATLARIGA TA’SIRI

Annotatsiya. *Maqolada yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatning diniy mutaassiblikning oldini olishdagi o‘rni ijtimoiy falsafa doirasida o‘rganiladi. Tadqiqot uchun taqdim etilgan amaliy-uslubiy materialdagi individual yondashuv, suhbat muhiti, ishonch, savol-javob, tinglovchi qarashlarini anglash va natijani baholash masalalari asos qilib olindi. Shaxsning guruhga bog‘lanishi, axborotni qabul qilishi va ijtimoiy aloqalarining o‘zgarishi G‘arb, Yevropa, rus hamda o‘zbek olimlari qarashlari yordamida tahlil qilindi. Muallif yakka suhbatni faqat tayyor fikrni yetkazish emas, balki insonning savollarini tinglash, dalillarni birgalikda ko‘rib chiqish va ijtimoiy ishonchni tiklash jarayoni sifatida talqin qiladi. Materialdagi ayrim umumlashtirishlar ilmiy jihatdan ehtiyotkor baholanadi. Maqola nazariy tahlil bo‘lib, yangi empirik natijalarni da’vo qilmaydi.*

Kalit so‘zlar: *yakka tartibdagi suhbat, ijtimoiy falsafa, shaxs, diniy mutaassiblik, muloqot, ishonch, manipulyatsiya, tanqidiy fikrlash, ijtimoiylashuv, reintegratsiya.*

KIRISH

Diniy mutaassiblikning shakllanishida insonning yashash muhiti, dunyoqarashi, olgan diniy bilimi va atrofidagi shaxslar bilan munosabati muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, diniy bilimlarni bir tomonlama o‘zlashtirish, ayrim manbalarga ko‘r-ko‘rona ishonish va muayyan guruh qarashlarini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilish insonning mustaqil fikrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlarda shaxsning qarashlarini o‘zgartirish faqat diniy ma’lumot berish yoki uning fikrlarini rad etish bilan cheklanmasligi kerak. Avvalo, uning qanday muhitda shakllangani, qaysi omillar ta’sirida muayyan qarashlarga moyillik bildirgani va bu qarashlar kundalik hayotiga qanday ta’sir qilayotganini o‘rganish zarur.

Diniy mutaassiblikning oldini olishda yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatlar alohida ahamiyatga ega. Umumiy targ‘ibot tadbirlaridan farqli ravishda, bunday suhbatlarda har bir insonning dunyoqarashi, diniy tushunchalari va shaxsiy muammolariga alohida e’tibor qaratish imkoniyati mavjud. Suhbat davomida shaxsning fikrlarini tinglash, uning savollariga asosli javob berish, noto‘g‘ri shakllangan tushunchalarini aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarishiga ko‘maklashish muhimdir. Bunda mutaxassis va suhbatdosh o‘rtasidagi ishonch, o‘zaro hurmat va samimiy munosabat suhbatning keyingi borishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatlarni ijtimoiy-falsafiy jihatdan o‘rganish shaxsning dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Chunki insonning muayyan g‘oyalarga ergashishi yoki ulardan voz kechishi uning shaxsiy qarori bilangina emas, balki oilasi, yaqinlari va jamiyat bilan munosabatlariga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotda yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatlarning o‘ziga xos xususiyatlari, shaxsga individual yondashishning ahamiyati, radikal qarashlar ta’sirini kamaytirishda muloqot va ishonchning o‘rni hamda suhbat natijalarini baholash masalalari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Ma’rifiy suhbatning samaradorligi, avvalo, uning qanday tashkil etilgani va suhbat ishtirokchilari o‘rtasida shakllangan munosabatga bog‘liq. Suhbat davomida ma’lumot berish bilan birga, tinglovchining fikrlarini eshitish, uning savollariga e’tibor qaratish va bildirilgan qarashlarni birgalikda muhokama qilish muhimdir. Ayniqsa, diniy masalalardagi tushunmovchiliklarni bartaraf etishda bir tomonlama tushuntirishdan ko‘ra, o‘zaro fikr almashishga asoslangan muloqot kengroq imkoniyat yaratadi. Bunda suhbatdoshning o‘z fikrini erkin ifodalashi, savollariga asosli javob olishi va mustaqil xulosa chiqarishi uchun sharoit yaratilishi lozim. Mazkur jihatlar yakka tartibdagi ma’rifiy suhbatlarning mazmunini belgilashda muhim o‘rin tutadi.

Nemis faylasufi Yurgen Habermas “The Theory of Communicative Action” (“Kommunikativ harakat nazariyasi”) asarida muloqotning o‘zaro tushunishga qaratilgan jihatini tahlil qiladi[1]. Bu qarash yakka suhbatga ham tatbiq etiladi. Mutaxassis faqat fikrni yetkazuvchi emas, tinglovchining dalilini ham eshituvchi bo‘lishi kerak. Savol berish va e’tiroz bildirish imkoniyati bo‘lmagan joyda tashqi rozilik paydo bo‘lishi mumkin, lekin bu ichki ishonch o‘zgarganini anglatmaydi.

Braziliyalik pedagog va faylasuf Paulo Freyre “Pedagogy of the Oppressed” (“Mazlumlar pedagogikasi”) asarida bilimni bir tomonlama uzatish o‘rniga dialogni ilgari suradi [2]. Yakka suhbatda ham tayyor xulosani takrorlashdan ko‘ra, muayyan misolni birga ko‘rib chiqish foydaliroq. Inson o‘z fikrining qaysi dalilga tayanganini ayta olsa, boshqa ma’lumot bilan uni solishtirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Avstriyalik faylasuf Martin Buber “Ich und Du” (“Men va Sen”) asarida boshqa insonni buyum yoki vosita emas, munosabatga kirishuvchi shaxs sifatida ko‘rish g‘oyasini rivojlantiradi [3]. Shu nuqtayi nazardan, suhbatdoshning so‘zini bo‘lmaslik, unga oldindan yorliq qo‘ymaslik va xatoni shaxsning o‘zidan ajratib baholash muhim. Mutaxassis o‘z vazifasini unutmaydi, ammo rasmiy mavqeyini qo‘rqitish uchun ishlatmaydi.

Rus mutafakkiri Mixail Baxtin “Проблемы поэтики Достоевского” (“Dostoyevskiy poetikasi muammolari”) asarida dialogdagi mustaqil ovozlarning ahamiyatini ko‘rsatadi [4]. Bu fikr yakka suhbatda tinglashning nega zarurligini anglashga yordam beradi. Tinglovchi aytgan gap faqat unga darhol javob qaytarish uchun emas, uning dunyoqarashi qanday shakllanganini bilish uchun ham muhim. Mutaxassis murakkab iboralarni kamaytirishi, fikrni oddiy misollar bilan tushuntirishi kerak. Suhbatdoshning diniy bilimi yuqori bo‘lsa, uni mensimasdan gapirish yoki savolini masxara qilish muloqotni uzadi. O‘zaro hurmat esa bahsli mavzuni ham tinch muhokama qilish imkonini beradi.

Shaxsning bir guruhga yaqinlashuvi ko‘pincha uning boshqa odamlar bilan aloqalari orqali kechadi. Guruh unga e’tibor, tan olinishi va umumiy maqsad hissini berishi mumkin. Shu sababli ayrim zararli qarashlardan uzoqlashish faqat bitta fikrdan voz kechish emas, balki avvalgi munosabatlar tizimini ham qayta ko‘rib chiqishdir.

Fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeym “De la division du travail social” (“Ijtimoiy mehnat taqsimoti haqida”) asarida jamiyatdagi birdamlik va kishilarni bog‘lab turuvchi munosabatlarni o‘rgangan [5]. Yakka suhbat

jarayonida insonning oilasi, yaqinlari va mahallasi bilan aloqasiga e'tibor berish shu sababli ahamiyatli. Ijtimoiy tayanch yo'qolsa, bir guruhning qarashlari uning uchun yagona haqiqatga aylanishi osonlashadi. Bu holat har bir kishida yuz beradi degan xulosa chiqarish esa noto'g'ri.

Amerikalik tadqiqotchi Mark Seyjmen "Understanding Terror Networks" ("Terror tarmoqlarini tushunish") asarida zo'ravon ekstremistik tarmoqlarning shakllanishida shaxslararo aloqalarni tahlil qiladi [6]. Britaniyalik tadqiqotchi Jon Horgan "Walking Away from Terrorism" ("Terrorizmdan uzoqlashish") asarida guruhdan chiqish va dunyoqarashning o'zgarishi bir xil jarayon emasligini ko'rsatadi [7]. Bu ikki yondashuv yakka suhbat natijasini bir uchrashuvdagi javobga qarab baholamaslik kerakligini eslatadi.

Amerikalik sotsiologlar Piter Berger va Tomas Lukman "The Social Construction of Reality" ("Voqelikning ijtimoiy qurilishi") asarida insonning kundalik bilimlari ijtimoiy munosabatlarda shakllanishini ko'rsatadi [8]. Biror ma'lumotni qayta-qayta bir xil doiradan eshitish uning ishonchli tuyulishiga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun suhbatda faqat noto'g'ri xabarni rad etish emas, manba tanlash usulini o'rgatish ham kerak.

Amerikalik faylasuf Jon Dyui "How We Think" ("Biz qanday fikrlaymiz") asarida mulohazali fikrlashga e'tibor beradi [9]. Yakka suhbatda oddiy savollar yordam beradi: xabarni kim aytgan, uning asl matni bormi, u qaysi vaziyatda aytilgan, boshqa izohlar qanday? Bu savollar diniy mavzudan tashqari kundalik axborot uchun ham foydalidir.

Abu Rayhon Beruniy asarida boshqa xalqning qarashlarini ularning o'z manbalari orqali o'rganishga intiladi [10]. Uning usuli avval tushunish, keyin baholash zarurligini eslatadi. Diniy matnni kontekstdan ajratmaslik ham shu ilmiy ehtiyotkorlikka yaqin.

Ingliz faylasufi Jon Lokk "A Letter Concerning Toleration" ("Bag'rikenglik haqida maktub") asarida e'tiqod va majburlash munosabatini muhokama qiladi [11]. Bu qarashdan kelib chiqib, qat'iy diniy e'tiqod bilan boshqalarning huquqini inkor etish o'rtasida farq saqlanishi kerak. Shaxs o'z e'tiqodini chuqur tutishi mumkin. Muammo kamsitish, tahdid yoki zo'ravonlikni oqlash paydo bo'lganda yuzaga keladi.

Abu Nasr Forobiy "Fozil shahar aholisining qarashlari" asarida odamlarning hamkorlikda yashashi va umumiy ezgu maqsadlarini tahlil qiladi [12]. Shu nuqtayi nazardan, ma'rifiy suhbat faqat ayrim diniy savollarga javob berish bilan tugamasligi kerak. U o'zaro hurmat, mas'uliyat va jamiyat bilan tinch munosabatni ham mustahkamlashi lozim.

Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ilm va tarbiyani insonning kundalik xulqi bilan bog'laydi [13]. Bu qarash ma'rifatning amaliy tomonini ko'rsatadi. Inson diniy ma'lumotni bilishi bilan birga boshqani tinglash, oilada mas'uliyatli bo'lish va kelishmovchilikni zo'ravonliksiz hal qilishni ham o'rganishi kerak.

Amerikalik psixolog Albert Bandura "Social Learning Theory" ("Ijtimoiy o'rganish nazariyasi") asarida xulq shakllanishida kuzatish va ijtimoiy namunaning o'rnini tushuntiradi [14]. Inson suhbatdan keyin qanday muhitga qaytishi ham muhim. Uni qo'llab-quvvatlaydigan oila, do'stlar, ta'lim va mehnat imkoniyati yangi qarashlarini hayotda sinashiga yordam beradi.

Rus faylasufi Nikolay Berdyayev "О назначении человека. Опыт парадоксальной этики" ("Insonning vazifasi haqida. Paradoksal axloq tajribasi") asarida shaxs erkinligi va axloqiy mas'uliyatni tahlil qiladi [15]. Yakka suhbatda insonning mustaqil qaroriga hurmat shu sababli muhim. Majburan aytilgan rozilikni dunyoqarashdagi o'zgarish bilan tenglashtirish mumkin emas.

Amaliy baholashda tinglovchining savol bera olishi, dalillarni solishtirishi, zarur yordamni qabul qilishi va keyingi suhbatga ixtiyoriy qaytishi kabi belgilar kuzatilishi mumkin. Agar muammo psixologik, oilaviy yoki huquqiy tusga ega bo'lsa, tegishli mutaxassis bilan ishlash kerak. Yakka ma'rifiy suhbat barcha muammolarni bir o'zi hal qila olmaydi.

Yuqoridagi qarashlar yakka suhbatni bir necha bog'liq jarayon sifatida ko'rishga yordam beradi. Avval insonning gapi tinglanadi va ishonch uchun sharoit yaratiladi. Keyin uning qarashlari qayerdan kelgani, qanday dalillarga tayangani va kundalik munosabatlariga qanday ta'sir qilayotgani o'rganiladi. Shundan so'ng bahsli ma'lumotlar birgalikda tahlil qilinadi. Zarur bo'lsa, shaxs boshqa mutaxassis yoki yordam tizimiga yo'naltiriladi.

Bu jarayonning markazida suhbatdoshning mustaqil fikrlash qobiliyati turadi. Mutaxassis har bir savolga tayyor javob berishi shart emas. Ba'zan biror xabarning manbasini birga izlash yoki turli talqinlarni solishtirishning o'zi muhim natijadir. Maqsad insonni bir kishiga qaram qilish emas, uning o'zi ma'lumotni baholay olishidir.

Suhbatdan keyingi aloqada ham hurmat saqlanishi lozim. Inson o'z qarashini darhol o'zgartirmasa, uni tinglashdan voz kechish to'g'ri emas. Shu bilan birga, mutaxassis tahdid yoki zo'ravonlikka doir aniq holatlarni e'tiborsiz qoldirmasligi kerak. Bunda diniy fikr bilan qonunbuzarlikka oid xatti-harakat alohida baholanadi.

Mazkur maqola nazariy tahlilga tayangan. Unda yakka suhbatning natijadorligi haqida yangi raqamli dalil keltirilmaydi. Keyingi tadqiqotlarda suhbatdan oldingi va keyingi axborot savodxonligi, ijtimoiy ishonch va yordamga murojaat qilish ko'rsatkichlarini ixtiyoriy hamda maxfiy usulda o'rganish mumkin. Shundagina taklif etilgan yondashuvning amaliy foydasi aniqroq baholanadi.

XULOSA

Yakka tartibdagi ma'rifiy suhbatning asosiy imkoniyati insonning o'ziga xos savollarini eshitish va

uning fikri qanday shakllanganini tushunishdir. Suhbatning sifati faqat keltirilgan diniy dalilga emas, o‘zaro hurmat, ishonch va tinglovchining mustaqil fikr bildirish imkoniyatiga ham bog‘liq. Insonning fikrini eshitmasdan turib uni o‘zgartirishga urinish barqaror natija bermasligi mumkin.

Radikal g‘oyalar ta’sirini tushuntirishda guruhga mansublik, axborot muhiti va shaxslararo aloqalarni birgalikda ko‘rish zarur. Barcha holatni bir xil “ongni dasturlash” sxemasiga solish ilmiy jihatdan yetarli emas. Ma’rifiy suhbat manbani tekshirish, diniy matnni kontekstda anglash va muqobil fikrni dalil bilan solishtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishi kerak.

Yakka suhbatning davomiy natijasi shaxsning kundalik hayoti bilan bog‘liq. Oila, ta’lim, mehnat, diniy maslahat va zarur psixologik yordam bir-birini to‘ldiradi. Shu bilan birga, har qanday profilaktik ish inson sha’ni, e’tiqod erkinligi va shaxsiy hayotiga hurmat bilan olib borilishi lozim. Ana shunday yondashuv suhbatni oddiy ta’sir usulidan shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ishonchni tiklash vositasiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Habermas, J. The Theory of Communicative Action (Kommunikativ harakat nazariyasi). Vol. 1. Boston: Beacon Press, 1984. P. 27-29
2. Freire, P. Pedagogy of the Oppressed (Mazlumlar pedagogikasi). New York: Continuum, 1970. P. 19-22
3. Buber, M. Ich und Du (Men va Sen). Leipzig: Insel-Verlag, 1923. P. 38
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского (Dostoyevskiy poetikasi muammolari). Москва: Советский писатель, 1963. С. 17-19
5. Durkheim, É. De la division du travail social (Ijtimoiy mehnat taqsimoti haqida). Paris: Félix Alcan, 1893. P. 27-29
6. Sageman, M. Understanding Terror Networks (Terror tarmoqlarini tushunish). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004. P. 37
7. Horgan, J. Walking Away from Terrorism (Terrorizmdan uzoqlashish). London: Routledge, 2009. P. 49-56
8. Berger, P. L., Luckmann, T. The Social Construction of Reality (Voqelikning ijtimoiy qurilishi). New York: Anchor Books, 1966. P. 27
9. Dewey, J. How We Think (Biz qanday fikrlaymiz). Boston: D. C. Heath & Co., 1910. P. 11-17
10. Abu Rayhon Beruniy. تحقيق ما للهند من مقبولة مقولة في العقل أو مرذولة (Hindlarning aqlga sig‘adigan va sig‘maydigan ta’limotlarini aniqlash; Hindiston). XI asr.
11. Locke, J. A Letter Concerning Toleration (Bag‘rikenglik haqida maktub). 1689. P. 22
12. Abu Nasr Forobiy. آراء أهل المدينة الفاضلة (Fozil shahar aholisining qarashlari). X asr.
13. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1913.
14. Bandura, A. Social Learning Theory (Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi). Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. P. 28
15. Бердяев Н. А. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики (Insonning vazifasi haqida. Paradoksal axloq tajribasi). Париж: YMCA-Press, 1931. С. 7-12